

Cuvânt-înainte

Istoria culturii și literaturii universale pentru copii este o versiune prescurtată, simplificată și accesibilă a unui *Tratat de literatură universală și comparată*, coordonat de noi și scris în colaborare cu trei colege de la Facultatea de Litere a Universității din Oradea. Cartea are trei destinatari și se adresează elevilor, profesorilor și părinților.

Încă din clasa a III-a, după ce au deprins bine scrisul și cititul, elevii aud și învață despre povești, basme, legende, povestiri, poezie, proză, dialog, text liric, text narativ, personaj, scriitori români, scriitori străini. Ca texte suport sau lecturi suplimentare elevilor din ciclul primar și gimnazial li se recomandă o mulțime de scriitori străini și români, nu neapărat într-o ordine cronologică sau valorică: Lyman Frank Baum (*Vrăjitorul din Oz*), Nicolae Nosov (*Aventurile lui Habarnam*), H. Chr. Andersen (*Povești*), Lewis Carroll (*Alice în Țara Minunilor*), Carlo Collodi (*Pinocchio*), Frații Grimm (*Povești*), Victor Hugo (*Gavroche, Cosette*), Jack London (*Colț Alb*), Rudyard Kipling (*Cartea junglei*), Charles Perrault (*Povești*), La Fontaine (*Fabule*), Hector Malot (*Singur pe lume*), Edmondo de Amicis (*Cuore, inimă de copil*), Jonathan Swift (*Călătoriile lui Gulliver*), Daniel Defoe (*Robinson Crusoe*), Antoine de Saint-Exupery (*Micul prinț*), Walter Scott (*Ivanhoe*), Oscar Wilde (*Prințul fericit*), Mark Twain (*Din copilărie*), Agatha Christie (*Zece negri mititei*), J. K. Rowling (*Harry Potter*) etc.

Nici literatura română n-a fost mai puțin generoasă în scriitori și opere pentru copii. De la basme și povești, de la scriitorii noștri clasici și

Istoria culturii și literaturii universale pentru copii

până astăzi literatura română n-a încetat să încânte generații întregi de cititori. Din lectura niciunui elev nu pot lipsi ciclurile de romane recomandate și de programa școlară, *La Medeleni* de Ionel Teodoreanu, *Cireșarii* lui Constantin Chiriță și multe alte opere și scriitori. Memoria colectivă îi reține instantaneu cel puțin pe Radu Tudoran (*Toate pânzele sus*), Petre Ispirescu, Gelu Naum (*Cărțile cu Apolodor*), Theodor Constantin (*La miezul nopții va cădea o stea*), Cezar Petrescu, Emil Gârleanu etc.

În învățământul gimnazial, la clasele V-VII materia de literatură română este organizată pe unități tematice de învățare, pentru ca din clasa a VIII-a să fie structurată pe genuri literare, cu noțiunile operatorii corespunzătoare și recomandări de lectură din scriitori români și străini.

În ce ne privește, am considerat că cea mai potrivită prezentare a culturii și literaturii universale pentru copii ar fi pe curente literare, în accepțiunea largă a acestui termen ca grupare de opere și scriitori, reuniți prin trăsături comune de ordin ideologico-estetic, stilistic și practic și care, având conștiința acestor înrudiri, o exprimă adesea polemic prin manifeste literare împotriva unor curente vechi, perimate. În felul acesta, lucrarea s-a structurat de la sine în 11 capitole, câte curente s-au succedat în ordinea lor istorică din antichitate până astăzi. Dintr-un posibil, obișnuit indice de nume, credem că nu ar lipsi niciunul dintre cei mai importanți scriitori ai lumii, recomandați de programele și manualele școlare pentru învățământul primar și gimnazial. Unora le-am consacrat mai multe sau mai puține pagini, pe alții i-am menționat doar cu litere îngroșate, pentru ca cititorii să știe că există și că sunt așteptați cu răbdare și folos. Cei mai mulți dintre scriitori au fost însoțiți de câteva date bio-bibliografice, convinși de determinarea obiectivă, social-istorică și biografică a oricărei scrieri. Oricâtă autonomie, impersonalitate sau „artă pentru artă” și-ar revendica literatura, credem că nu există scriitor care

Cuvânt înainte

n-ar putea să spună despre un personaj sau altul, întocmai ca Flaubert despre Doamna Bovary, că „acesta sunt eu”.

Li s-ar putea aduce sintezelor noastre istorico-literare reproșul că sunt prea dificile pentru unii elevi chiar din învățământul liceal. Menționăm că pentru absolvenții de liceu am elaborat o carte de *Sinteze de limba și literatura română pentru reușita la bacalaureat și în viață*, aflată la a treia ediție, grație Editurii Evrika Publishing din București, căreia îi mulțumesc pentru colaborare și găzduire. De altfel, am precizat de la început că noua noastră carte are trei destinatari: elevi, profesori, părinți. Acolo unde, din motive obiective, unii elevi nu au de unde să știe sau să înțeleagă un anumit lucru, intervine profesorul care, în funcție de categoriile de vârstă și clase, explică pe înțelesul copiilor, având la dispoziție și această carte, cele mai dificile opere sau scriitori. Aventura noastră prin istoria culturii și literaturii universale a fost încurajată și de colecția Litera Mică (a editurii Litera), inaugurată cu câțiva ani în urmă de povești ilustrate cu oameni care au schimbat lumea (Mahatma Gandhi, Socrate, Marco Polo, Nadia Comăneci, Galileo Galilei și mulți alții). De la acești oameni celebri micii cititori pot reține cu folos că și eroii au fost cândva copii. Aceeași editură a lansat recent o altă colecție de cărți ilustrate despre istoria lumii, în aceeași ordine în care o prezentăm și noi sub aspect literar. Ne-am străduit să nu folosim în această carte niciun termen (acolo unde apare vreunul, este explicat pe loc), nici o noțiune de istorie, teorie sau critică literară, nici un scriitor care să nu fie recomandat de programele și manualele școlare, inclusiv alternative. Credem că un absolvent de clasa a VIII-a care are în față examenul de evaluare națională trebuie să fie stăpân pe această carte ca o încoronare a învățământului gimnazial și ca îndrumar sau însoțitor de lectură pentru învățământul liceal, profesional sau universitar și pentru viața care îl așteaptă.

Istoria culturii și literaturii universale pentru copii

Bibliografia istoriei culturii și literaturii universale este enormă. Inclusiv cartea noastră, concepută într-o manieră postmodernistă a cărților făcute din cărți, nu-și asumă o mare originalitate, decât dorința expresă de a fi de folos tinerilor pentru reușita lor în viață prin cultură istorică și literară. Sursele principale ale Istoriei noastre sunt lecturile, conspectele și notițele pe care le mai păstrez de când eram student și am avut parte de profesori de literatură română și universală ca Ion Rotaru, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Ovidiu Drimba, Dumitru Micu, Ion Zamfirescu și mulți alții ca ei. În condițiile nefavorabile de astăzi, ale distanțării sociale sau ale altor indisponibilități, cartea aceasta poate substitui norocul pe care l-am avut noi, comunicarea directă și eficientă profesor-elev, profesor-student. Nu subestimez nici învățământul online, dar lectura directă, eventual cu creionul în mână, simpatetică, reflexiv-meditativă nu poate fi înlocuită de nicio inovație tehnologică. Scrisul totuși rămâne. Profesorul se poate transforma într-o ființă de hârtie și cu numele pus pe o carte poate ajunge în cele mai îndepărtate locuri sau case izolate. Am mai spus-o și-mi place să repet mereu: Ferice de cei ce se pot lăuda cu părinții și profesorii lor. Unii au avut, alții n-au avut acest noroc, deși norocul în viață ți-l faci adesea singur, prin muncă asiduă și studiu intens.

Prof. univ. dr. Paul Magheru

Istoria culturii și literaturii antice

↳ 1. Literatura sumero-babiloniană

În înțelepciunea sa, Biblia ne povestește că după ce Domnul Dumnezeu i-a făcut pe Adam și Eva, „a sădit o grădină în Eden, spre răsărit și a pus acolo pe omul pe care-l zidise” (Facerea, 2:8). Raiul acesta pe Pământ era situat între râurile Tigru și Eufrat și se numea Mesopotamia (Țara dintre râuri, de la cuvântul grecesc *mesos* – între și *potamos* – râu, fluviu), de pe teritoriul actual al statului Irak. Istoricul american S. N. Kramer a scris o carte, tradusă și în limba română, *Istoria începe la Sumer*, în care cu argumente arheologice și biblice demonstrează că primele popoare (sumerienii, babilonienii, akkadienii, caldeenii) s-au format în Mesopotamia. Le-au urmat apoi, în diferite perioade istorice, asirienii, mezii, perșii, fenicienii, evreii, unind triburile israelite și iudaice, canaaneenii, egiptenii, grecii, latinii, tracii, daco-geții etc. După ce lumea se strica și se îndrepta din ce în ce mai mult spre rău, Dumnezeu a făcut un plan de salvare. A ales dintre caldeeni trei patriarhi, vechi părinți de familie, pe Avraam, Isac și Iacov (acesta din urmă se mai numea Israel) care trebuiau să migreze prin Mesopotamia, pe la poalele muntelui Ararat, unde acostase odinioară corabia lui Noe, în Anatolia (din Turcia de astăzi), la granița cu Armenia și Iran, continuând migrarea prin Fenicia și Canaan, unde aveau să întemeieze o țară și un popor din care, după multe peregrinări și nenorociri, să se nască Mântuitorul nostru Iisus Hristos. În arheologia biblică, acest traseu al primilor patriarhi se numește Cornul de Aur, care pornește din Mesopotamia, de la soare-răsare, prin Anatolia, Siria, Fenicia, Canaan sau Palestina până în Egipt. Ținuturile acestea din Asia de vest și Africa de nord-est s-au numit multă vreme Orientul antic, corespunzător azi Orientului Mijlociu și Apropiat. Soarele culturii, literaturii și civilizației a răsărit într-adevăr în

Istoria culturii și literaturii antice

aceste binecuvântate locuri, nu întâmplător considerate „leagănul civilizației omenirii”. Când apar patriarhii pe scenă, Avraam, Isac și Iacov, vechi părinți ai poporului evreu, în mileniul II î. e. n, culturile mesopotamiană și egipteană aveau deja un trecut de un mileniu. Începuturile istoriei culturale coincid cu inventarea și dezvoltarea scrisului în Egipt și Mesopotamia (cca 3.500-3.000 î.e.n.), una dintre cele mai mari cuceriri ale civilizației Orientului antic.

În cartea amintită, *Istoria începe la Sumer*, Kramer descoperă cel puțin 25 de protocronisme universale, întâietăți în timp, dezvoltate în tot atâtea capitole ale studiului său, adevărate „începuturi” ale culturii și civilizației universale. Aici au apărut primele școli, primul „război al nervilor”, primul Parlament, primul „Moise”, prima cosmologie, primul „Noe”, primul „exemplu de împrumut literar”, primul „Iov”, în înțeles cronologic, genealogic și al experiențelor omenești. În Sumer, cel puțin cu o mie de ani înainte ca evreii să-și fi scris Biblia și grecii Iliada și Odiseea, găsim deja o întreagă literatură înfloritoare conținând mituri și epopei, imnuri și lamentații, numeroase culegeri de proverbe, fabule, cugetări. Religia sumero-babiloniană era politeistă, iar filozofia preocupată de cunoașterea cosmosului avea mari influențe mitologice. Dar cea mai mare realizare a celei mai vechi culturi orientale rămâne, fără îndoială, *Epopeea lui Ghilgameș*, prima capodoperă a literaturii universale, cel dintâi epos al omenirii.

Subiectul *Epopeii lui Ghilgameș*, pentru cei care doresc să se inițieze mai bine în cultura și literatura Orientului antic, este următorul: Ghilgameș, fiul zeiței Ninsun și al regelui zeificat Lugalbanda este regele temut al Urukului. Supușii lui se roagă zeului suprem al cerului, Anu, să-i scape de el. Anu îi cere zeiței Aruru (zeița zămislirii) să plâsmuiască un om asemănător cu Ghilgameș. Aruru îl făurește din lut pe Enkidu, omul sălbatic, ce trăiește și se hrănește împreună cu animalele. Un vânător se

plânge că vânatul e ocrotit de Enkidu. Ghilgameș trimite o curtezană, fiică a plăcerii, care reușește să-l umanizeze. În urma încăierării cu Ghilgameș, Enkidu e înfrânt, dar între ei se leagă o strânsă și curioasă prietenie. Lupta victorioasă cu Humbaba, un fel de Duh al Pădurii, este redată apoi cu pricepută gradație artistică. Iștar, zeița dragostei și războiului, îi propune lui Ghilgameș căsătoria. Acesta refuză. Jignită, Iștar se plânge zeului Anu, căruia îi cere să plăsmuiască Taurul Ceresc. Enkidu ucide taurul și-o batjocorește pe Iștar. Episodul uciderii Taurului Ceresc poate fi considerat ca prima întruchipare a omului victorios realizat în artă. Răzbunarea zeilor îl lovește pe neașteptate pe Enkidu. El o blestemă pe Iștar, dar la îndemnul zeilor se pocăiește. Pe Ghilgameș începe să-l obsedeze moartea lipsită de slavă. Învelit într-o cergă din piele de leu, rătăcește prin lume înfricoșat de ideea morții, pornește în căutarea nemuririi la singurul supraviețuitor Uta-Napiștim. Siduri, hangița de pe malul mării, îi pune la dispoziție pe Urșanabi, corăbierul lui Uta-Napiștim. La îndemnul soției lui Uta-Napiștim, acesta îi dezvăluie secretul vieții veșnice. Periplul patetic al goanei după viața veșnică eșuează. Într-un anumit sens, *Epopoea lui Ghilgameș* este povestea palpitană a unei inițieri ratate. Un șarpe îi răpește buruiana cu spini ce deține secretul vieții. Un copac ce adăpostește un șarpe la rădăcină, o cucuvea în trunchi și un vultur în vârf e tăiat. Din lemn, Ghilgameș va face un altar, jilț și pat pentru zeița Iștar, iar din creangă și rădăcini două instrumente muzicale pe care le scapă în Infern. Cu aprobarea zeului Infernului, spiritul lui Enkidu îi povestește despre grozăviile vieții de dincolo de mormânt, unde totul e pradă viermilor și acoperit cu pulbere.

Epopoea lui Ghilgameș nu este lipsită de un substrat istoric, real, cu tot nimbul legendar ce o înconjoară, cu toată tendința spre fantastic. Se pot aduce în favoarea acestei afirmații argumente de ordin economic (vânatul), social (sfatul bătrânilor), politic (relații de tip stăpân/sclav).

Istoria culturii și literaturii antice

Epopoea reflectă o epocă de tranziție de la primitivism la orânduirea sclavagistă, mileniul III î.e.n. Cetatea Urukului a existat în realitate, precum și Ghilgameș, regele temut al Urukului, a trăit efectiv. Unii cercetători îl identifică pe Ghilgameș cu personajul biblic Nimrod din Geneza: „Cuș a născut de asemenea pe Nimrod, acesta a fost cel dintâi viteaz pe pământ. El a fost vânător vestit înaintea lui Dumnezeu” (Geneza, 10:8-10). Puternica legătură cu legenda, mitul, credințele populare dovedesc vechimea epopeii de la izvoarele umanității, panteonul sumerian fiind cel mai vechi din istoria spiritului uman. El dovedește religia animistă, politeistă, cu zei cu atribute și patimi omenești. Pe lângă zei, personajul Humbaba era personificarea duhului pădurii, un personaj simbolic, un fel de Mama Pădurii. Figuri fabuloase precum Humbaba, Taurul Ceresc aduc cu Balaurul cu șapte capete din basmele noastre populare, populate de demoni, zei, oameni scorpilor. Cultul prieteniei, vitejiei și trăirea cu anticipație a fiorului morții, fixat în motivul înveșnicirii prin creație, sunt zestrea tematică incontestabilă a celei mai vechi, dar nu și învechite literaturi din lume, literatura sumero-babiloniană.

↳ 2. Literatura egipteană

Din aceeași cultură a Orientului antic face parte și literatura egipteană. Geografic, Egiptul se află la celălalt capăt al Cornului de Aur față de Mesopotamia. În arheologia biblică, Cornul de Aur se întinde la nord de Golful Persic, de-a lungul teritoriului cuprins între Tigru și Eufrat, desfășurându-se pe sub muntele Ararat, Anatolia, Fenicia, Canaan către fertila vale a Nilului. Egiptul a creat prima și cea mai valoroasă civilizație din bazinul Mării Mediterane. Istoricul grec Herodot spunea despre Egipt că este un „dar al Nilului” – dintre cele mai roditoare din

lume. Același lucru se poate afirma și despre cultura egipteană. Scrierea hieroglifică a fost inventată de egipteni în același timp cu cea cuneiformă, a sumero-babilonienilor, aproximativ în 3.000 î.e.n. Religia, stranie, enigmatică, în ciuda familiarizării de suprafață a oamenilor cu iconografia egipteană, a fost politeistă. Prima formă a cultului religios la toate popoarele, cu excepția lui Israel, a fost adorarea forțelor naturii. Preoții egipteni au creat o trinitate divină și un complicat cult al morților. Rha era zeul Soarelui, Osiris al Nilului, Isis al Lunii. Sub aspect științific, pe baza cunoștințelor de astronomie pe care le aveau, egiptenii au întocmit un calendar, după care anul era împărțit în 12 luni, luna în 30 de zile, ziua în 24 de ore. De Țara Egiptului se leagă și experiența miraculoasă de viață a lui Moise, profet și mesager al lui Dumnezeu pentru poporul ales, singurul om care a stat față-n față de vorbă cu Dumnezeu, dar „și-a acoperit Moise fața sa, că se temea să privească pe Dumnezeu” (Exodul, 3:6).

Literatura egipteană s-a dezvoltat în cel puțin trei domenii mai importante: mituri, legende, poeme legate de cultul morților; literatura didactică a învățăturilor și literatura epică a povestirilor. Dintre acestea, legenda dramatizată despre Osiris, zeul Nilului, este una dintre cele mai vechi drame religioase cunoscute. Urme foarte vechi de poezie egipteană găsim în textele legate de cultul morților, culegeri intitulate de egiptologi *Cartea morților*, cuprinzând *Textele piramidelor* și *Textele sarcofagelor*. De o valoare artistică incontestabilă sunt imnurile, în marea lor majoritate adresate zeului Soarelui Rha. În celebrul *Imn al lui Eknaton* (sec. XIV î.e.n.) a cărui influență asupra psalmului ebraic 104 este evidentă, Soarele devine zeul iubirii, al binefacerii, al fertilității, al păcii. Bunătatea zeului se extinde asupra tuturor popoarelor din jur, nu numai asupra egiptenilor. În fața Soarelui, oamenii tuturor popoarelor sunt egali. Este o idee ce apare pentru prima dată în istoria literaturii.

Istoria culturii și literaturii antice

Al doilea mare domeniu al literaturii egiptene este ocupat de scrieri cu caracter didactic, de literatura „învățăturilor”. *Învățăturile lui Ptah-hotep*, un fel de strămoș al neamului și înțelept (sec. XXV î.e.n.), cuprind circa 650 de versuri. Înțelepții egipteni erau recunoscuți de greci ca dascăli ai lor. Cu 20 de secole înainte de Socrate, Buda sau Confucius filozofii egipteni dezbăteau grave probleme de filosofie morală, religioasă și laică. Dar cel mai viu documentar artistic asupra vieții egiptenilor îl furnizează povestirile. *Povestirea lui Sinuhet* este considerată, în general, cea mai reușită din punct de vedere artistic și prima încercare din istoria literaturii de a relata un fapt istoric sub forma unei opere de artă. Reflectând destul de obiectiv evenimentele politice ale timpului, cu numeroase implicații psihologice, ea poate fi numită povestire istorică. Preocuparea notațiilor psihologice o regăsim într-o măsură mai redusă și în *Povestirea naufragiatului*, din aceeași epocă (secolele XX-XIX î.e.n.), prima povestire cu corăbieri din literatura lumii. La 6-7 secole după *Povestirea lui Sinuhet*, proza narativă egipteană, atât de variată ca teme și moduri artistice, va culmina cu celebra *Povestire a celor doi frați*, datând din secolul XIII î.e.n. Acțiunea povestirii îl duce pe cititor departe de curtea faraonului, în mijlocul vieții de la țară, schițându-i în linii sumare, dar precise și sugestive, tabloul vieții și ocupațiilor obișnuite ale țăranilor cu virtuțile și slăbiciunile lor. *Povestirea celor doi frați*, cel puțin în prima ei parte mai puțin fantastică, poate fi considerată prima nuvelă din literatura mondială, iar paternitatea speciei îi revine Egiptului. Ecourile fecunde ale acestei nuvele despre femeia necredincioasă pot fi percepute ușor în nuvelistica ebraică, povestirile arabe, legende grecești sau în câteva momente dintre poemele homerice.

Așa cum s-a remarcat demult, niciun popor din antichitate nu a fost atât de cuprins de patima scrisului ca vechii egipteni. Multe dintre povestirile lor au trecut în folclorul altor popoare, mai ales în literatura

